

SZEMLE.

Haltenberger Mihály: *Geographica Hungarica*, negyedévenként megjelenő német nyelvű földrajzirodalmi szemle. 22 lap. 1930. Évi előfizetés ára 1.— dollár.

Számtalan ülésen, előadáson hangzottak el már a magyar geografia sérelmei, melyek szomszédaink, különösen a németek s legújabban a bennünket környező u. n. utódállamok részben tendenciózus, részben nem ismerésen alapuló megjegyzései, kijelentései révén a magyarságot tudományos reputációjában érték. Annak a rengeteg kutató munkának eredménye, amelyet a magyarság hazájának természettudományi, nyelvészeti, történeti stb. feltárásában elért, nyelvünk elszigeteltsége következtében úgyszólván kizárólag az ország határai között vált csak ismeretessé, közkinccsé. Német szomszédaink nem igen forgattak magyar forrásokat, még akkor sem, ha őket is érintő tárgykörrel szolt is valamely könyv vagy értekezés. A magyar munkásságnak ez a negligálása szinte érthetetlennek látszik különösen akkor, amikor a sokkalta nehezebb, sőt még írásmódjában is eltérő orosz tudományos irodalmat töviről hegyire ismerték és felhasználták. Az ezeréves hazánkból lefaragott részekkel megnövekedett közvetlen szomszédaink viszont nagyon is jól ismerik ugyan tudományos irodalmunkat, de mivel annak elhallgatása saját szempontjukból célszerűbb, inkább nagy apparatussal hirdetik tudományos dolgokban való elmaradottságunkat és közönyünket a Nyugat előtt.

Ezért nagy örömmel kell üdvözlönmünk Haltenberger professor vállalkozását, hogy a hazai geográfiai és rokontudományok köréből német nyelvű irodalmi ismertetéseket tartalmazó lapot indított, hol röviden megtalálható a magyarság e téren végzett munkássága eredményének tömör kivonata. A lap beosztása három részre tagozódik. Első a *Hungarica*, melyben a magyar tárgyú kört felölelő könyvek, nagyobb értekezések stb., majd az ezt követő *Miscellanea*-ban az általános vonatkozású és nem magyar tárgykört tárgyaló, de magyar nyelven megjelent művek ismertetései foglalnak helyet, végül a harmadik rész a *Personalia et Nova*. Itt, mint már a cím is elárulja, vegyesen tárgyalja Szerző a magyarországi geográfiai mozgalmakat, általános és egyetemi előadásokat stb.

A lap bő tartalma és különleges feladata feljogosít arra a reményre, hogy ez az igazán hézagpótló munka a jövőben mind nagyobb terjedelemben fog megjelenhetni. A magunk részéről arra kérjük a szerkesztőt, hogy idővel a régebbi — a háború előtti és utáni — irodalomnak is szorítson lapjában helyet. Ezáltal a lap rendeltetésének még jobban meg fog felelni, fontosságban és értékben pedig növekedni.

Irmédi-Molnár László.

Ecsedi István: *A bolgárok földjén.* 124 oldal. Méliusz kiadása, Debrecen 1928. Ára P 1.50.

Szerző az 1926. évben Bulgáriában tett nyári tanulmányútját írja meg a könyvben. A bulgár föld lakosságának és a népeletnek sajátosságait jellemzi röviden, a magyarsággal való rokonítások kiemelése mellett. Szerzőt utazásán a már régóta Bulgáriában élő és őstörténeti kutatásokat végző kiváló magyar tudós, Fehér Géza kalauzolta jórésztben, kinek helyismerete révén aránylag rövid idő alatt tudott nagy anyagot összehordani, melyhez máskülönbben hosszú idő lett volna szükséges.

Érdekes a kevert területeken a bolgarság és törökség együttélése, az ebből származó kölcsönös hatások kialakulása. Jellemző, hogy a két nép mennyire meg tudta őrizni sok vonatkozásban sajátos nemzeti szokásait. Ez a konzervativizmus különösen az ősfoglalkozások terén nyilvánul meg. Közös telepen keverten lakik a bolgár a törökkel, de pl. a gabonanyomtatáshoz használt eszközök teljesen különbözők. A bolgár gerezdes nyomtatókövel dolgozik, a török az u. n. nyomtatószámmal, stb., stb. Alapvető különbségek mutatkoznak persze az építkezésben, belső berendezésben is. Tipikus bolgár jelleg csak a szófiai medencében, a Marica völgyében és a hegyekben uralkodik. — A könyvet rövid két oldalnyi áttekintés zárja le Bulgária földrajzi viszonyairól és a népességének a legújabb adatok szerint való eloszlásáról.

Irmédi-Molnár László.

Schünemann Konrad, *Die Entstehung des Städtwesens in Südosteuropa.* Südosteuropäische Bibliothek, Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft für Südosteuropaforschung an der Universität Berlin. — Breslau u. Oppeln. 8° 149.

A településtörténelem a magyar történetírás tudományában csak a legutóbbi években foglalta el azt a pozíciót, mely jelentőségénél fogva kétségtelenül megilleti. A magyarság állandó megtelepülésének s települése további sorsának kutatására szörványosan korábban is merültek fel törekvések, de e törekvéseknek már elszigeteltségük miatt is gátolt eredményességét még inkább kérdésessé tette az a körülmény, hogy a különféle — archaeologiai, földrajzi, embertani, néprajzi, jog-, gazdaság- és politikai történeti — kutatásai módszeres kooperációját nem hangsúlyozták s nem teremtették meg. Ma már e téren is más a helyzet, de a munka jóformán csak megindult; településtörténetünk legtöbb kérdése ma még nem tekinthető lezártnak. További módszeres részletkutatásokra van szükség s aki ezek nélkül, csupán az eddigi eredmények alapján végleges ítélet kimondására vállalkozik, megállapításait igen könnyen bizonytalan sorsnak teszi ki.

Schünemann Konrad, a magyar tudományos kapcsolatairól jól ismert berlini történetíró, kinek fenti cím alatt kiadott munkája a magyar településtörténeti irodalmat gazdagítja, széles területen beható előtanulmányokat végzett s a magyar településtörténelem várostörténeti problémáit nagyvonalú európai koncepció keretébe foglalta.

Szerző, aki Magyarországot szokatlanul — s mi úgy érezzük, érdemtelenül is — a balkáni államokkal együtt Délkeleteurópa közös neve alá

foglalja, abból az alaptételből indul ki, hogy ezen a területen a városok eredetükre nézve két nagy csoportba sorolandók. Ezek egyikét az égei tenger körzetében s az adriai tengerparton antik gyökerekből görög és római alapokon felnőtt, másikát pedig az alsó és középső dunai államokban fekvő s a nyugateurópai középkori városfejlődés hajtásaként jelentkező városok képezik. A szerző vizsgálata tárgyává az utóbbiakat teszi s miután az a nézete, hogy ezek általában a délkeletre messze előrehatolt középkori magyar állam városfejlődésének körébe tartoznak, közelebbről csupán a magyar városfejlődéssel foglalkozik. Vizsgálódásait pedig abban összegezi, hogy a honfoglaló magyarság által birtokba vett területen városok nem állottak s ilyeneket a magyarság a középkorban nem is alkotott. Szerinte középkori városainkat Nyugatról betelepült népelemek, jobbadán németek alapították, leginkább a római városok s a karolingok idejében emelt szláv és germán erődítmények romjain. A magyarság ekkor sűrűn szétszórt apró falvakban lakott s városokat vagy városszerű településeket csak az újkorban, a török hódoltság alatt és után kezdett kiépíteni az Alföldön, de ezek az ország más részeiben már kiképződött idegen eredetű városi kultúra hatása alatt fejlődtek, sajátos magyar vonást vagy éppen nomádkultúrára emlékeztető hagyományokat tehát ezekben sem lehet keresni.

Schünemann ezzel az elmélettel ellentétbe került a magyar településkutatás amaz újabb irányával, mely egyes alföldi városokat, illetve ezek egyes csoportjait a magyarság saját alkotásának vallja s ezekben önálló s bizonyos vonatkozásokban ősi települési-, gazdasági- és társadalmi életformát állapít meg. Ezeket a megállapításokat a szerző elvetette s érvelése során különösen Prinz Gyulával és Györffy Istvánnal szállott vitába. Prinz elmélete szerint a hajdú- és jászvárosok halmoztelepüléseikkel s a központból sugárszerűen szétfutó utcáikkal turáni jellegűek, a turkesztáni városokhoz hasonlóak s az ősi nomád sátoztáborokból fejlődtek ki. A turkesztáni analógia megcáfolásaként Schünemann rámutat Taskendre és Khivára, mint amelyek települése az említett típustól elüt. Rámutat továbbá a félnomád volgabulgárok IX.—X. századbeli Suvar és Bulgar városaira, melyek voltaképpen egész törzsek közös téli szállásai voltak s leszögezi, hogy ezekhez hasonló nagy kiterjedésű törzsi várostáborok, melyek a település kontinuitása által a hajdú- és jászvárosok turáni származását igazolják, a magyarság településében nem találhatók. A kontinuitás megtörése folytán elvetendő Györffynek az alföldi kertes mezővárosok eredetiségéről alkotott elmélete is. De más alföldi városokban sincs magyar eredetiség, mert a városiasodást megindító kereskedő elemet e települések nem középkori polgárságból, hanem idegen — szláv, rác, bosnyák, török — betelepülők-ből nyerték.

A szerző számos ponton, különösen a középkori városok eredetét illetően, szerintünk is a helyes nyomon jár. Azt a nagy buzgalmat azonban, melyet az alföldi városok eredetisége megcáfolásának céljával a magyarság apró falvakban történt megtelepedésének bizonyítására fordít, nem tudjuk olyan elismeréssel fogadni, amilyen megillethetné az esetben, ha az apró falutelepülések rendszere a magyar történetírásban nem volna régóta elfogadott és bizonyított tény. Elég, ha Wenzel, Timon, Hóman munkáira hivatkozunk. Az említett rendszer megdöntését településtörténeti kutatásunk

„megcáfolt“ munkálói sem kísérelték meg. Az a körülmény, hogy a geográfus Prinz, kinek a hajdú- és jászvárosok települési formájának felismerése körül mindenestre érdemei vannak, minden történeti alátámasztás nélkül a sátoztáborokkal magyarázatát is próbálta adni a jelenségnek, nem indokolja eléggé egy egész történetirodalom nullifikálását. A nagykiterjedésű, valószínűleg törzsi, téli szállástáborokat egyébként szerző a magyarság multjában is megtalálhatta volna, de a település korábbi, a vándorlás korára eső fázisában. E közös táborok olyan erők hatása alatt, melyek a volgabolgároknál s más hasonló településű népeknél nem léptek fel, a honfoglalás után az ország politikai, katonai és gazdasági szervezése során széthullottak nemzeti, ezek ági s családi szállásokra. Az egyéni birtokot, mely a szállások szélsőséges osztódását vont maga után, már Szent István intézményesítette.

Azt a körülményt, hogy a magyarság az állandó megtelepülés fázisában apró falvak rendszerét hozta létre, a felvetett kérdésben maga szerző sem érezhette perdöntő jelentőségűnek s a kontinuitás elméletével támasztotta alá ítéletét. Kontinuitás megtöréséhez azonban mereven ragaszkodni nem lehet, mert például egyes hajdúvárosok (Böszörmény, Szoboszló stb.) állandóan lakott helyek maradtak az időben is, mikor a nyugati kultúra védelmében sorra pusztultak el az alföldi települések. A településnek tehát volt bizonyos ősi rendje, mikor a hajdútelepítés érte őket. A kérdés azonban végeredményben is az, hogy úgy ezen, mint a kontinuitásukban megtört más szóban forgó települések városiasodását lehet-e az ország más részein álló, középkori eredetű városok javára írni. Ezt mi Schünemann érvelése után sem tudjuk megtenni, mert azokat a sajátos jelenségeket, melyek e városiasodás folyamán felléptek, a nyugati városfejlődés körében sehohsem tapasztalták. Mi tehát továbbra is a magyarság alkotásaként tekintjük azokat s Schünemannal szemben, aki elmélete végső védelmében a hajdúság vegyes nemzetiségi összetételére utalt, rámutatunk pl. Debrecenre és Nagykőrösre, ahol hajdúbetelepülés nem volt, de ahol a hajdúvárosokra jellemző „kertes“ települést a XVII—XVIII. században szintén megtalálhatjuk.

Meg kell állanunk azonban a szerzőnek azon megállapításánál is, hogy az Alföldön apró falvakban megszállott magyarság a középkorban nem teremtett városi életet és kulturát. Mi azt valljuk, hogy az alföldi magyarság települése egyes pontokon már a török hódoltság előtt olyan fejlődés irányába indult, mely a falvak halmozódásának s a városiasodásnak nyomait viseli magán. Debrecenre és Szegedre hivatkozhatunk. E két városon, mint csupán a környékeik természetes központját képező „nagyobb“ településeken a szerző valósággal átsiklik, holott Debrecen és Szeged már a mohácsi vész előtt is nagy határral, városi jellegű kiváltsággal, iparos és kereskedő s viszonylag jelentékeny számú lakossággal rendelkeztek. Debrecenben például a XIV. és XV. században 10 céhtestület s számos, még céhtestületbe nem tömörült más iparág jelenléte mutatható ki s portáinak száma a török hódoltság alá jutása idejében 1216 volt. Mi más ez, mint városias fejlődés. Még pedig az árpádkori jelentéktelen alföldi magyar falunak a várossá fejlődése. Amint kialakulása, úgy életformájaja is elütött a nyugati idegen származású városokétól. Az a körülmény pedig, hogy szór-

ványosan Debrecenbe és Szegedre is történtek idegen beszivárgások, nagyobb jelentőséggel nem bír, mert a beszivárgott idegenek néhány nemzedék alatt nyomtalanul beolvadtak a társadalmi vezető szerepet s karakterizáló erőt mindig kezében tartó túlnyomó magyar elembe.

Nem fogadhatjuk el szerzőnek azt az általánosítást sem, hogy a török hódoltság területén és idejében megindult városiasodás kereskedő elemei idegenek voltak. Kérdeznünk kell ugyanis, hogy az alföldi iparosok török korbeli leghatalmasabb kereskedő-rétege, a tőzsérség, — melyről szerző nem szól — nem szinmagyar volt-e?

Összegezzünk: Schünemann érvelése után sem gyengült meg azon álláspont ereje, mely Magyarország városiasodása történetében a magyar-ságnak is helyet követel. Hinni szeretnénk, hogy az bevezető sorainkban említett részletkutatások megejtése s a rendelkezésére állott eredmények felülvizsgálata után minden megállapításhoz az érdemes szerző sem fog mereven ragaszkodni.

A részletkutatás és felülvizsgálat szükségét szerzőnek az alföldi tanyarendszerről nyilvánított elhamarkodott véleményével is illusztrálhatjuk. Szerinte ugyanis a tanyarendszer megjelenése a múlt század közepére esik. Mi szerintünk ezt az időpontot egy egész évszázaddal kell előbb keresni. Csak két bizonyítékra utalunk: a kormányhatóság által 1779-ben a tanyák megszüntetése, illetőleg falvakká való összevonása érdekében indított hivatalos mozgalomra s éppen azokra a József-féle felvételekre, melyekről szerző szerint a tanyák csaknem teljesen hiányoznak, melyekről azonban a mi tudunk szerint a tanyáknak (szállásoknak) nagy tömege, valóságos rendszere olvasható le. Az óvatos eljárás szükségét mi sem dokumentálja jobban annál, hogy szerző átvette Gesztelyi Nagy Lászlónak azt a merőben téves adatát, hogy Kecskeméten 1830-ban még csak 12 tanya állott. Ezzel szemben megállapítjuk, hogy 1795-ben 28, 1798-ban 53, 1802-ben pedig 528 volt a száma azon kecskeméti adófizetőknek, akiket „a városon kívül tanyákon lakozóknak regestrumá“-ba felvettek.

Ezeket a reflexiókat Schünemann munkájának első részéhez kapcsoljuk.

Munkája második nagyobb felében Esztergom város alapítását és középkori történetét tárgyalja. Valóban elismerésre méltó munkáját nagy adattömeggel végezte, azt azonban, hogy a fajlag és történetileg annyira heterogén „Délkeleteurópá“-ban a várostörténet ily módon szemlélhető-e, megnyugvással nem tudjuk állítani.

Szabó István.